

Balogh Péter: A keresztyének egységének szerepe a misszióban Pál apostol és társai összefogásának példája

Bevezetés

Vajon a keresztyének egysége milyen módon van hatással a misszióra? Önmagában vizsgálva az *egység* és *misszió* fogalmakat éppen ellenkező irányvonalak mutatkoznak: amíg az egység belső törekvése a hívők közösségének, ami a gyülekezetre, Krisztus testére irányul, addig a misszió célja kifelé mutat. E két erővonal azonban nemhogy gátolná, de éppen erősíti egymást. Az Úr Jézus szavai szerint: „Arról fogja megtudni mindenki, hogy az én tanítványaim vagytok, ha szeretitek egymást.” (Jn 13,35) – vagyis egymás szeretete, az Isten fiainak egysége meghatározza, miként vélekedik a világ a hívőkről és ezen keresztül az Úrról.

A keresztyének közötti egység nem csupán abban kap fontos szerepet a misszióban, hogy bizonyoságként bemutatja a megélt szeretetet, vonzóvá teszi a közösséghez tartozást és hitelt ad az evangéliumot hirdető szavának. Az egységnek, együttműködésnek gyakorlati hozadéka is igen jelentős az Isten országának építésében. Hiszen együtt sokkal hatékonyabban tudják használni Isten gyermekei a rész szerint kapott ajándékokat, szolgálati talentumokat.

Így két oldalát említhetjük az egység és misszió kapcsolatának: (1) a megélt szeretet bizonyosságának ereje, amely közösségteremtő tulajdonsága révén e közösségbe vonzza a kívülállókat, valamint (2) a Krisztus testének különféle tagjai összehangolt egységként tudnak megfelelő eszközzé válni Isten irányítása alatt a misszió ügyében. Ennek negatív példáját láthatjuk egy egyházszakadás vagy egy helyi gyülekezet szakadása esetén, amikor egyfelől óriási bizalomvesztést szenved el Isten népe a kívülállók szemében, másfelől részekre esnek az emberi, anyagi és intézményes erőforrások, és belső feszültségek emésztik fel mindazt az erőt és időt, amit az érintett keresztyének a misszió ügyére fordíthatnának. Megerősítő példaként pedig Pál apostol kapcsolati hálója állhat előttünk, amelynek ereje és egysége meghatározó szerepet kapott az első századi misszióban.

Kapcsolatok és misszió

Általános alapelveként megfogalmazható, hogy a kapcsolatok jelentik a misszió mozgásterét mind vertikális irányban (Isten és ember között), mind horizontálisan (emberek között). „A Bibliában az első oldaltól kezdve az utolsóig olyan Istennel találkozunk, aki vágyakozik arra,

hogy kapcsolatot teremtsen az emberekkel”^[1] – írja Anne-Marie Kool, majd egymáshoz fűzi a vertikális és horizontális kapcsolatok missziós szerepét: „A nem hívő emberek a legtermészetesebb és legegyszerűbb módon olyanokon keresztül találhatják meg Jézust, akik már ismerik Őt. A gyülekezeti tagok azok, akik hétköznapi életük folyamán a leggyakrabban találkozhatnak olyanokkal, akik nem tartoznak a gyülekezethez.”^[2]

A Bibliában számos alapvetését láthatjuk az ember közösségi voltának. A Szentháromság Isten maga is kapcsolatban él, amit nemcsak kiterjeszt az Isten-ember viszonylatára, de ennek tükröződését, tovább élését munkálja az ember-ember viszonylatában is. Leslie Newbigin rámutat, hogy a Szentírás lapjain az emberi életet mindig kapcsolataiban láthatjuk: „kezdve a legalapvetőbbtől, a férfi-nő kapcsolatától, a szülők és gyermekek, majd a családok, a törzsek s nemzetek közötti kapcsolatokon át. A Biblia nem »emberiség«-ről beszél, hanem »a föld minden családjá«-ról vagy »minden nemzet«-ről. [...] Privátközösség, amely nem von be bennünket az egymással való összetartozásba, nincs, nem létezhet.”^[3]

Jézus földi szolgálatában nemcsak az Atyával való harmonikus közösségét figyelhetjük meg, hanem az emberi csoportok irányába mutató közösségteremtő törekvését is. Bolyki János kiemeli Jézus életének és tanításának ezen aspektusait: „Igehirdetése a tehetősek felelősségét ébresztették a nélkülözők iránt, ellenfeleket megbékülésre intett, bűnösöket megtérésre, aminek társadalmi befogadó hatása sem maradt el, s a szegény rétegek tagjait is egymás iránti szolidaritásra készítette. [...] Tanítványait a közösségben fénynek, sónak, kovásznak szánta.”^[4]

Lawrence Crabb megkülönbözteti a kapcsolat és kapcsolódás fogalmakat. Kapcsolódásnak nevezi azt a kapcsolati formát, amely „teljes mértékben a mi Krisztussal való közösségünktől függ, ami azután másokra is kihat, és megváltoztatja az életüket – nem a mi időzítésünk vagy terveink szerint, hanem úgy, ahogy a Szentlélek munkálkodik.”^[5] Crabb hangsúlyozza, hogy az egészséges gyülekezeti közösség „középpontjában a *kapcsolódás* áll – nem az evangélizáció, nem a tanítás, nem a prédikálás, nem a misszió, nem a zene, nem a karitatív munka és nem is a taglétszám növelése, hanem a *kapcsolódás* Istennel (imádat), másokkal (szerető szolgálat) és önmagunkkal (a személyiség kiteljesedése). Minden egyéb dolog csupán út a kapcsolódáshoz, vagy pedig annak a következménye.”^[6]

Crabb gondolatával visszaérünk a kapcsolódásként leírt keresztyén egység és a misszió vizsgált összetartozásához. Ebben az értelemben a misszió nem egy tevékenységi köre a gyülekezetnek, hanem lényegét meghatározó tulajdonsága. A gyülekezeti közösségben a misszió egyszerre út a kapcsolódáshoz (Isten missziója) és annak következménye (a mi részvételünk Isten missziójában).

A kapcsolatok megjelenése Pál apostol írásaiban

Pál a jézusi szeretetre építi etikai tanítását. A gyülekezeti élet harmóniáját, az emberi kapcsolatok épségét a szeretethez köti: „senkinek se tartozzatok semmivel, csak azzal, hogy egymást szeressétek” (Róm 13,8). Nem valami szimpátián alapuló érzelmet vár, hanem afelettit. A Biblia szövegében ennek a szeretetnek a görög szava az agapé (ἀγάπη), amely olyan fajta szeretetet jelöl, ami mindig ad, függetlenül attól, hogy kap-e bármit cserébe. Erre a szeretetre szólít fel leveleiben az apostol, amely képes kapcsolatokat kezdeményezni, meggyógyítani és hosszútávon fenntartani. A páli teológiában oly fontossá váló agapé kifejezéshez Peter Wick a következő szótörténeti ismeretekkel szolgál: „Az agapé fogalma Pál előtt nem volt annyira elterjedt, és nem is határozták meg egyértelműen. Pál és a többi újszövetségi szerző terminus technicusszá fejlesztette ezt a fogalmat Isten Jézus Krisztusban kinyilatkoztatott szeretetének jelölésére.”^[7]

Az agapé szeretet vállalásával tehát lemond az ember önmaga érdekeiről. Ezáltal jöhet létre közösség, amely a szintén páli teológiában kulcsszerepet kapó gyülekezetet teremti meg. Pál útmutatásai a gyülekezeti életre nem csupán a vallásgyakorlatra korlátozódnak, hanem a közösség, koinónia (κοινωνία) megélésére. Újra Bolykit idézve: „Pál apostol nem ismeri a keresztyén egyén – keresztyén egyház megkülönböztetését, hiszen az egyén egy tag Krisztus testében, a gyülekezetben.”^[8] „Az egész test pedig az ő hatására egybeilleszkedve és összefogva, a különféle kapcsolatok segítségével, és minden egyes rész saját adottságának megfelelően működve gondoskodik önmaga növekedéséről, hogy épüljön szeretetben” (Ef 4,16). David J. Bosch ezt azzal egészíti ki, hogy a Krisztus tagjainak feladata „túlnyúlik a helyi közösségek határain, mert jóllehet az *ekklészia* Pál írásaiban általában a helyi gyülekezetre vonatkozik [...], a nagy közösség gondolata mindig magától értetődő.”^[9]

Bosch rámutat arra is, hogy a Pál által használt nyelv miként tükrözi a hívők egymáshoz való viszonyát: „Pál levelei bővelkednek az olyan szavakban, mint »atya«, »gyermek«, »gyermekek«, és főképpen »testvér«, »testvérek«. Az Újszövetség más részeiben is előfordulnak ezek a szavak, de sehol sem olyan bőséggel, mint Pál leveleiben. A tagok számára a helyi *ekklészia* nyilvánvalóan a legfontosabb csoportot jelenti.”^[10] Kifejti, hogy a Krisztusban való keresztség ledönti a válaszfalakat a zsidók és pogányok között, ahogyan egyesíti a különböző társadalmi rétegekből származókat is. „Pál értelmezésében a misszió nagyon is valóságosan hirdeti a legkülönbözőbb embereknek: »Jöjjetek az új közösségbe, ahol egy családot alkot mindenki, s amelyet a szeretet köteléke köt egybe.«”^[11]

A kapcsolatok szerepe Pál apostol szolgálatában

Bosch rámutat, hogy „Pál missziói szolgálatának másik jellemző vonása az, ahogyan különböző munkatársak segítségét igénybe veszi”.^[12] Ennek részleteit Wolf-Hennig Ollrog művéből idézi, aki a munkatársak három csoportját különbözteti meg: „az első csoport a legbelsőbb kör, Barnabás, Szilvánusz és főleg Timóteus [...] a második a 'független munkatársak' köre, mint Priszilla, Akvila és Titusz [...] a harmadik – és talán a legfontosabb – pedig a helyi gyülekezetek képviselői, mint Epaphroditusz, Epafrász, Arisztarkhosz, Gájusz és Jászón.”^[13] Ez a harmadik kör biztosította a közösségek szerves kapcsolódását, amely által nemcsak fogadó félként élvezték a misszió gyümölcseit, de munkatársként álltak Pál mellett. Az apostol befogadó közösségre talált náluk, miközben ők is részeseivé váltak a missziónak.

Ollrog megközelítése annyiban módosul olvasatunkban, hogy ő bibliakritikai megfontolásból nem használta az Efézusi, Kolosséi, 2Thesszalonikai és a pásztori leveleket – ezzel mellőzve a forrásanyagok jelentős részét. Hasonlóan tekintett az Apostolok cselekedeti könyvre is, elvetve annak hitelességét.^[14] A bibliai források e szűkítése nélkül további, sokszínű tartalmi gazdagsággal egészül ki az apostol társkapcsolati struktúrája. Ez nem mond ellent Ollrog megállapításának, miszerint különféle csoportokat láthatunk Pál körül a kapcsolatok közelsége és funkcionális különbözősége révén, azonban a kép ettől összetettebb: számos átfedéssel, átjárással találkozunk e rétegek között. Thomas Schirrmacher a társak szerepét vizsgálva felhívja a figyelmet, hogy mennyire fontosak ők Pál számára. Nélkülük az apostol nem is tudná betölteni missziós küldetését: „Pál csapatban tudott dolgozni. Egyedül kevésbé; a társai jelenléte bátorítást, vigaszt nyújtott számára. Lukács elmondja, hogy egyedül érkezett Korinthusba, de kérlelte társait, hogy jöjjenek, amint lehet (lásd ApCsel 17,15). Csak akkor tudta igazán elkezdni missziós tevékenységét, amikor megérkeztek.”^[15]

Noha Schirrmacher állítását bibliai idézettel is alátámasztja,^[16] kategorikus kijelentését annyiban oldanánk, hogy Pál egyedül sem vallott kudarcot. Éppen az említett történet mutat példát arra, hogy miközben társaira várt, Athénban egyedül is bátran hirdette az evangéliumot, és munkája gyümölcseit újabb testvéri kapcsolatok jelezték: „Néhány férfi azonban csatlakozott hozzá, és hívővé lett” (ApCsel 17,34a). Ahhoz azonban nem fér kétség, hogy társai támogatásával hatékonyabban tudott munkálkodni az apostol. Segítségüket, imádságukat rendszeresen kérte, amit Schirrmacher is kiemel a folytatásban: „Pál nem tekintette önmagát megközelíthetetlen, felsőbbrendű misszionáriusnak, aki minden problémát tárgyilagosan megold. Ahelyett, hogy önmagát hősként felemelje, nyíltan beszélt érzéseiről, félelmeiről, fájdalmairól vagy a munkájában felmerülő személyes akadályokról.”^[17]

A Pál tanításában vizsgált alapelvek megfigyelhetőek tehát az apostol életgyakorlatában is. Személyes kapcsolatai és a gyülekezetek közössége fontos szerepet kap missziós küldetésében. A továbbiakban az apostol erre vonatkozó tanításának azt a részét tekintjük, amelyet nem leírva, hanem életével bemutatva adott át.

„Legyetek követőim” – Pál életpéldája

A társkapcsolatokra vonatkozó bibliai tanítás nem csupán parancsoltok és útmutatások formájában jelenik meg, de éppoly hangsúlyos módon életpéldákon keresztül is. Hegyi András rámutat, hogy Pál mennyire nem csak kidolgozott tantételek által kommunikált: „Elgondolkoztató, hogy éppen Pál apostol – aki a pogányok apostolaként igen sok embert megnyert az Isten országa számára – egyetlen missziós módszert sem tartott fontosnak kifejleszteni és tanítani vagy begyakoroltatni a gyülekezetek tagjaival. Sőt leveleiben még aktív evangélizálásra buzdító sorokat sem találunk. Ezzel szemben az evangélium szellemében való életmód és az abban való megmaradás képezi leveleinek fő tartalmát.”^[18]

Newbigin szintén erre világít rá, kiemelve, hogy a missziót nem egy külső parancsra teszi Isten gyermeke, hanem örömből fakadó belső késztetésből: „Szent Pál levelei sehol egy árva szóval sem buzdítják olvasóit arra, hogy aktívan kell végezniük a missziót. Maga Pál sem tudná elképzelni, hogy hallgasson: »Jaj nekem, ha nem hirdetem az evangéliumot!« (1Kor 9,16) Ám olvasóinak ugyanezt sehol sem írja elő kötelességként.”^[19] Nem a misszióra tanított,^[20] hanem szeretetre, a közösség harmóniájára Istennel és egymással. Jézushoz hasonlóan mindezt nemcsak szavaival, de élete példájával is bemutatta. S ez a hiteles élet megteremtette a misszió ügyének gyümölcseit is.

Az apostol tanítása és élete példája egymást erősítik. Mint a valódi mesterek, a tanítványai elé mer állni: „Legyetek követőim, testvéreim, és azokra figyeljete, akik úgy élnek, ahogyan mi példát adtunk nektek.” (Fil 3,17; vö. 1Kor 4,16; 11,1). Schirmacher párhuzamot von Jézus példája és Pálé között: „Láthatjuk, hogy Jézus baráti köre meghatározott belső körökre tagolódott [...] A Pál körüli barátok szintén koncentrikus körökben álltak, Timóteussal a középpontban [...] *Jézus tanítványokat választott* [...] Pál ugyanilyen módon tanította társait. Mint apa és példakép a gyülekezetek és munkatársai jövőbeni független szolgálatáért munkálkodott.”^[21] Így vette maga mellé Pál Timóteust, hogy részese legyen életének, legyen gyermeke, tanítványa, munkatársa, majd utódja a missziós szolgálatban. Elsősorban példájával tanította őt: „követőjévé lettél az én tanításomnak, életmódomnak, szándékomnak, hitemnek, türelmemnek, szeretetemnek, állhatatosságomnak” (2Tim 3,10).

Pál személyes példáját tekintve felvetődhet bennünk a kérdés, amit Bosch az apostol missziós gyakorlatával kapcsolatban fogalmaz meg: „tekintettel Pál kivételes voltára, vajon jogunk van-e ahhoz, hogy alapelveket nyerjünk ki belőle?”^[22] És idézi Martin Hengelt, aki szerint „Pál missziói apostolkodása olyannyira kivételes, hogy lehetetlen utánozni”.^[23] Bosch azonban arra is rávilágít az apostol esetében, hogy miközben követendő példaként áll elő, „nem önnön magában, nem a saját teljesítményében bízva teszi ezt, hanem minduntalan Isten kezdeményezésére hivatkozik, s azt emlegeti, hogy az ő életében Isten hatalma nyilvánul meg.”^[24]

Aki példát ad, az irányt mutat, nem kötelező utat. Pál sem akarja ránk erőltetni módszereit, hiszen sok tekintetben nem is tudnánk követni őt. De az elvek, akár az evangélium hirdetésében, akár az emberi kapcsolatok építésében megtanulhatók és egyéni elhívásunkban jól alkalmazhatók. Ő maga tanította, hogy „a nekünk adatott kegyelem szerint különböző ajándékaink vannak, eszerint szolgálunk” (Róm 12,6).

Sokak számára individuális hősként jelenik meg Pál, aki egymaga szembeszállt az emberek, kultúrák, vallások hullámaival, és keresztülvitte küldetését élete árán is. Ebből a képből az elszántság valóban jellemezte Pált, de a magányos harcos alakja semmiképp. Megtérése előtt is egy csoporthoz tartozással, farizeusként határozta meg magát (lásd Fil 3,5). Korábbi kapcsolatainak nem fordított hátat, hiszen rendszeresen felkereste a zsinagógákat, hogy a régi kapcsolódási szálakon is hirdesse az evangéliumot. Missziós útjait sem magányosan járta, egyre szélesedő munkatársi köre támogatta, kísérte, és tovább vitte szolgálatát.

Összegzés: együttműködés és misszió

Missziós küldetésünkben számunkra is kétféle módon juthatnak szerephez a társkapcsolatok: missziós célként a kapcsolatokon keresztül végzett evangelizáló munkában, illetve missziós eszközként a testvéri kapcsolódás, a közösség egysége által. A kegyelmi ajándékokat – melyekről szintén Pál ír leveleiben – nem is élhetjük meg másként, mint közösségben, ahogyan önmagában senki nem tud tanítani vagy bátorítani. Ezt az összetartozást fejezi ki a test tagjaihoz hasonlóan az épület építőköveinek képével (lásd Ef 2,19–22) is az apostol. Klaus Douglass szintén a közösség erejét hangsúlyozza: „minden missziói fáradozásunk üresjárat, ha gyülekezeteinkből nem sugárzik az életerő és a barátságos lelkület. Éppen ezért, ha teljesíteni akarjuk missziói megbízatásunkat, és el akarjuk érni a kívülállókat, mindenekelőtt gyülekezetünk belső állapotáért kell tennünk.”^[25]

A Biblia számos tanítása csak részben ismerhető meg a leírt tantételekből, és további

részletek bontakoznak ki a megjelenített életpéldákon keresztül. Az embertársi kapcsolatokra vonatkozó tanítás különösen ilyen, hiszen lényegénél fogva kevésbé az egyoldalú kommunikációban, mint inkább működés közben nyilvánul meg: kölcsönhatások erőterében, emberi interakciók dinamikájában.

Így ajánlotta Pál önmagát a filippibeliek – és rajtuk keresztül valamennyiünk – figyelmébe: „Legyetek követőim, testvéreim, és azokra figyeljétek, akik úgy élnek, ahogyan mi példát adtunk nektek” (Fil 3,17). Mondata második felében már többes számban szól az apostol, és társait is példaként állítva élénk, igen széles lehetőségét mutatja a misszióba kapcsolódás szerepköreinek.

Noha Pál apostol személyisége és egyéni missziós küldetése különbözhet a miénktől, kapcsolatai mindannyiunk számára szolgálhatnak olyan tanulságokkal, amelyeket célszerű példaként követnünk. A vezetőknek alkalmas eszközzé kell válniuk, hogy az együttműködést segítsék, és a lelkész-központúságot oldják. A közösség tagjainak pedig be kell kapcsolódniuk a test összehangolt egységébe, amelynek részese Isten minden gyermeke. Így a gyülekezet tagjai munkatársak is egyben, amikor felismerik és betöltik szerepüket az egységben.

Douglass gondolatai álljanak itt zárszóként, aki arra bátorít, hogy a gyülekezet tagjai lépjenek elő munkatársként, ismerjék fel és töltsék be helyüket a közösség egységében, és megtapasztalhatják, ahogy „nem mindennapi dolgokat visznek véghez. Önmaguk fölé nőnek. Isten erejével munkálkodnak Isten ügyén. Teljesen normális emberek, ugyanakkor azonban »Krisztus testének« tagjai, és mint ilyenek részesei az ő szeretetének, erejének és dicsőségének.^[26]

Felhasznált irodalom

A bibliai idézetek a Magyar Bibliatársulat megbízásából kiadott bibliafordításból valók:

Biblia. Budapest, Kálvin Kiadó, 2002.

Bolyki János: *Újszövetségi etika*. Budapest, Kálvin Kiadó, 1998.

Bosch, David J.: *Paradigmaváltások a misszió teológiájában*. Budapest, Harmat-PMTI, 2005.

Crabb, Lawrence: *Kapcsolódás. Szemléletváltás a lelkigondozásban*. Budapest, Harmat, 2005.

Douglass, Klaus: *Az új reformáció. 96 tétel az egyház jövőjéről*. Budapest, Kálvin Kiadó, 2005.

Hegyí András: A misszió párbeszéd, de egyben konfrontáció is. In *Békehírnök*, CVI. évf., 1-2. szám, 2012. január 1-8., 6-7.

Hengel, Martin: The Origins of the Christian Mission. In Bosch, David J.: *Paradigmaváltások a misszió teológiájában*. Budapest, Harmat-PMTI, 2005, 155.

Kool, Anne-Marie: A misszió eszközei az ezredfordulón. In Naszádi Gáborné (szerk.): *Tanítványság és szolgálat - a mai Magyarországon*. Budapest, Harmat, 1999, 39-60.

Newbigín, Lesslie: *Evangélium a pluralista társadalomban*. Budapest, Harmat, 2006.

Ollrog, Wolf-Hennig: Paulus und seine Mitarbeiter. In Bosch, David J.: *Paradigma-váltások a misszió teológiájában*. Budapest, Harmat-PMTI, 2005, 121.

Schirrmacher, Thomas: *Paul and His Associates: How New Testament Missionaries Work Together*. In chalceon.edu, 2002.

<http://chalcedon.edu/research/articles/paul-and-his-associates-how-new-testament-missionaries-work-together> (Letöltés: 2021. november 14.)

Wick, Peter: *Pál. A keresztyénség tanítója*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2007.

Hivatkozások

1. Anne-Marie Kool: A misszió eszközei az ezredfordulón. In Naszádi Gáborné (szerk.): *Tanítványság és szolgálat - a mai Magyarországon*. Budapest, Harmat, 1999, 45. ↑
2. Kool: *A misszió eszközei az ezredfordulón*, 53. ↑
3. Lesslie Newbigín: *Evangélium a pluralista társadalomban*. Budapest, Harmat, 2006, 104-105. ↑
4. Bolyki János: *Újszövetségi etika*. Budapest, Kálvin Kiadó, 1998, 61-62. ↑
5. Lawrence Crabb: *Kapcsolódás. Szemléletváltás a lelkigondozásban*. Budapest, Harmat, 2005, 26. ↑
6. Crabb: *Kapcsolódás*, 251. Kiemelés a szerzőtől. ↑
7. Peter Wick: *Pál. A keresztyénség tanítója*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2007, 135. ↑
8. Bolyki: *Újszövetségi etika*, 137. ↑
9. David J. Bosch: *Paradigmaváltások a misszió teológiájában*. Budapest, Harmat-PMTI, 2005,

151. Kiemelés a szerzőtől. ↑
10. Bosch: *Paradigmaváltások a misszió teológiájában*, 151–152. Kiemelés a szerzőtől. ↑
11. Uo., 153. ↑
12. Uo., 121. ↑
13. Wolf-Hennig Ollrog: Paulus und seine Mitarbeiter. In Bosch, David J.: *Paradigmaváltások a misszió teológiájában*. Budapest, Harmat-PMTI, 2005, 121. ↑
14. Lásd Thomas Schirrmacher: *Paul and His Associates: How New Testament Missionaries Work Together*. In chalceon.edu, 2002.
<http://chalcedon.edu/research/articles/paul-and-his-associates-how-new-testament-missionaries-work-together> (Letöltés: 2021. november 14.) ↑
15. Schirrmacher: *Paul and His Associates*. Kiemelés a szerzőtől. ↑
16. „Amikor pedig Szilász és Timóteus megérkezett Macedóniából, Pál teljesen az ige hirdetésének szentelte magát, és bizonyosságot tett a zsidók előtt, hogy Jézus a Krisztus.” (ApCsel 18,5) ↑
17. Schirrmacher: *Paul and His Associates*. ↑
18. Hegyi András: A misszió párbeszéd, de egyben konfrontáció is. In *Békehírnök*, CVI. évf., 1–2. szám, 2012. január 1–8., 6–7. ↑
19. Newbiggin: *Evangélium a pluralista társadalomban*, 141. ↑
20. Bosch szintén arra a következtetésre jut, hogy a páli teológia gyakorlatba ültetése – „Sitz im Leben”-je – maga az apostol missziója, így ahhoz, hogy képet kapjunk missziói teológiájáról „aligha elégedhetnénk meg a Pál leveleiből kikeresgélte »missziói textusok« tanulmányozásának a módszerével” (Bosch: *Paradigmaváltások a misszió teológiájában*, 114.). ↑
21. Schirrmacher: *Paul and His Associates*. Kiemelés a szerzőtől. ↑
22. Bosch: *Paradigmaváltások a misszió teológiájában*, 155. ↑
23. Martin Hengel: The Origins of the Christian Mission. In Bosch, David J.: *Paradigmaváltások a misszió teológiájában*. Budapest, Harmat-PMTI, 2005, 155. ↑
24. Bosch: *Paradigmaváltások a misszió teológiájában*, 121–122. ↑
25. Klaus Douglass: *Az új reformáció. 96 tétel az egyház jövőjéről*. Budapest, Kálvin Kiadó, 2005, 130. ↑
26. Douglass: *Az új reformáció*, 148. ↑